

РАЗВІЦЦЁ СІСТЭМЫ ЗЛУЧАЛЬНЫХ СРОДКАЎ СУВЯЗІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Папаўненне сістэмы фармальных сродкаў сувязі адбываецца рознымі шляхамі. Найбольш прадуктыўныя сярод іх – далучэнне да злучальных злучнікаў з абстрактным значэннем некаторых слоў і спалучэнняў слоў (семантычных канкрэтызатараў), якія памагаюць дакладна выразіць сэнсава-граматычныя адносіны паміж аб'яднанымі адзінкамі, а таксама ўжыванне слоў некаторых часцін мовы ў ролі функцыянальных аналагаў злучнікаў.

Найбольш тыповымі і шырока ужывальнымі сярод злучальных злучнікаў з'яўляюцца, *але, ды*. Індывідуальныя іх значэнні выяўляюцца ў кантэксце і удакладняюцца з дапамогай спецыяльных канкрэтызатараў. У якасці семантычных канкрэтызатараў часцей за усё ўжываюцца часціцы (*нават, толькі, таксама, то*), прыслоўі (*таму, потым, затым, пасля*), мадальныя словы (*значыць, нарэшце*). Часціца *нават* ужываецца пераважна для ўдакладнення далучальных адносін. Яна павышае экспрэсіўнасць выказвання, а таксама ўносіць у паведамленне дадатковае адценне ўзмацнення, падкрэслівання або вылучэння прадмета, дзеяння, з'явы або падзеі, абазначаных разнастайнымі сінтаксічнымі адзінкамі або іх кампанентамі: *Смугой накрыты нівы, горы, і нават гоман птушак сціх* (М.Танк); *Дзве крайнія хаты гарэлі, ды нават і каля іх нікога не відаць было* (А.Якімовіч); *Ужо даўно павінна была прыехаць машына, але нават далёкага гулу матора не было чуваць* (В.Вольскі). Нярэдка часціца *нават* ужываецца без злучніка і сама выконвае асноўную ролю ў аб'яднанні розных кампанентаў, г.зн. выступае ў функцыі злучніка: *Ён усё рабіў ціха, нават сакрэтна* (М.Машара); *Стала надзвычай лёгка, нават ногі перасталі балець* (І.Шамякін).

Часціца *толькі* ускладняе абмежавальным адценнем супраціўнае значэнне злучнікаў *і, а, але, ды*: *схавалася сонца, і толькі праз хмары ледзь свеціць прагаліна цьмяна* (Я.Колас); *Шмат хадзіла па нашых дарогах чужынцаў, а толькі назад мала хто з іх вяртаўся* (І. Гурскі); *Пятрок памкнуўся быў нешта сказаць, але толькі махнуў рукой: Сцепаніду не перапыніш* (В.Быкаў); *Ох мачахі! І добрыя ж усе яны без меры, ды толькі чорт ім верыў* (К.Крапіва). Гэта часціца можа самастойна звязваць сінтаксічныя адзінкі, выконваючы функцыю злучніка: *Дзяўчына маўчала, толькі ўсміхалася* (К.Чорны); *У доме панавала цішыня, толькі на дварэ ды на вуліцы чуліся асцярожныя крокі вартавых* (М. Лынькоў).

Часціца *таксама* ускладняе далучальна-пералічальныя адносіны дадатковым адценнем акцэнтаванага прыпадабнення: *Настала ноч, і таксама цёмная* (К.Чорны); *Раз-пораз бліскала маланка, а таксама грымеў гром* (Я.Колас); *Ён ішоў па вуліцы, але таксама не адзін* (З.Бядуля). У адрозненне ад іншых злучнікаў часціца *таксама* цесна звязваецца са злучнікам *а*. Таму ў сучаснай лінгвістычнай літаратуры спалучэнне *а таксама* звычайна разглядаецца як састаўны злучнік [1, с. 70].

Часціца *то* спалучаецца з рознымі злучнікамі і ускладняе выражаныя адносіны ўмоўна-выніковым або ўступальным адценнямі. З дапамогай гэтай часціцы на базе невытворных злучальных злучнікаў утварыўся шэраг састаўных злучнікаў, для якіх характэрна кантактнасць структурных элементаў і немагчымасць іх замены або пропуску. Да іх адносіцца *і то, а то, а і то, а не то, ды і то, але і то*: *Я чужая яму, і то ён мяне слухаецца* (М.Паслядовіч); *Сядайце бліжэй да мяне, а то я ўжо недачуваю* (І.Шамякін); *Уцякай, а не то страляць буду* (К.Крапіва); *У мяне дарослыя дзеці, а і то сэрца баліць* (М.Лынькоў).

Праслоўе *таму* ўжываецца для канкрэтызацыі далучальна-прычынна-выніковых адносін: *Старыя ліпы ў скверы адзяваліся ў зялёны колер. І таму здавалася, што яны маладзелі* (І.Шамякін); *Сцяпан Белавус ведае, чаго хоча, а таму не спыніцца і не апусціць рук пры першай няўдачы* (І.Гурскі). Прыслоўе *таму* прымае на сябе функцыю злучальнага слова, калі яно самастойна аб'ядноўвае сінтаксічныя адзінкі: *Дакрананне да жалеза разбурае вітамін С, таму рэзаць бульбу трэба нажом з нержавеючай сталі* (ВАН). Адносіны паслядоўнасці могуць канкрэтызавацца прыслоўямі *потым, затым, пасля*: *Мішурын пастаяў у нерашучасці і пасля пачаў навалі збірацца ў дарогу* (К.Чорны); *На нейкую гадзіну дождж перастаў, а потым зноў пачало ліць* (І.Мележ); *Ад нечаканасці ён нібы застыў на момант, але потым рашуча накіраваўся да дзвярэй* (М.Зарэцкі). Гэтыя прыслоўі могуць ужывацца без злучнікаў і самі выконваюць злучальную функцыю: *З-за хмар выглянула сонца, потым зноў схавалася ў іх* (Э.Самуйлёнак).

Мадальнае слова *нарэшыце* ўскладняе семантыка-граматычныя адносіны з заключальным адценнем: *У думках пракручваецца эпізод за эпізодам і, нарэшыце, план будучага сачынення гатовы* (Настаўніцкая газета); *Ён не хацеў увязвацца ў спрэчку, маўчаў, але нарэшыце не вытрымаў* (М.Гарэцкі). Гэта слова можа самастойна аб'ядноўваць розныя сінтаксічныя адзінкі: *Машына раве, буксуе, нарэшыце спыняецца* (І.Мележ).

Мадальнае слова *значыць* ускладняе далучальныя адносіны адценнем абагульнення: *Труслівы чалавек заўсёды чаго-небудзь байца, і значыць, у цяжкую хвіліну ён можа пайсці на здраду* (М.Лынькоў); *Перебудова гістарычна неабходная, а значыць – непазбежная* (Звязда). У лінгвістычнай літаратуры словазлучэнне *а значыць* звычайна лічыцца састаўным злучнікам, для якога характэрна строгая пазіцыйная замацаванасць другога элемента (слова *значыць*), таму што без яго першы элемент (злучнік *а*) не можа афармляць далучальна-заклучальных адносін [2, с. 233-234]. Мадальнае слова *значыць* самастойна аб'ядноўвае сінтаксічныя адзінкі: *Будзьяць пеўні. Значыць, ужо раница* (А.Кулакоўскі).

Такім чынам, папаўненне класа злучальных злучнікаў з'яўляецца актыўным працэсам у развіцці граматычнага ладу сучаснай беларускай мовы. Гэты працэс ажыццяўляецца ў выніку пераходу ў разрад злучнікаў пэўных спалучэнняў злучніка са словамі, якія ўдакладняюць яго значэнне, а таксама ў выніку ўжывання асобных часціц, мадальных слоў, прыслоўяў у якасці функцыянальных аналагаў злучнікаў. Працэс папаўнення класа злучнікаў

адлюстроўвае далейшае ўдасканаленне граматычнага ладу сучаснай беларускай мовы.

Літаратура

1. Рогожникова, Р.П. А также... / Р.П. Рогожникова // Русская речь. – 1979. – № 6.

2. Серебряная, Ф.И. К вопросу о формировании сложных сочинительных союзов на базе производных / Ф.И. Серебряная // Исследования по современному русскому языку. – М., 1970.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ